

Beste medecursisten,

Hierbij mijn poging om het boek samen te vatten. De samenvatting heb ik voordat de cursus begon geschreven voor de leeskring geschiedenis waarvan ik deel uit maak. Ik heb gekozen voor een samenvatting per hoofdstuk. Uiteraard is het mijn interpretatie van wat Ger Groot schrijft. Ik hoop jullie hiermee te helpen het boek te doorgronden. In de tekst van de samenvatting zijn enige persoonlijke voetnoten opgenomen.

Naar mijn mening rekent Groot daarbij ook min of meer af met of nuanceert het zelfbeeld van de moderne mens en probeert hij via de geschiedenis van het mensbeeld te duiden wat nu de mens is. In die zin is dit boek "De geschiedenis van wat de mens denkt dat hij is". Veel gebeurtenissen en ontwikkelingen in de geschiedenis zijn te verklaren uit het toen heersende denken over wat de mens is. Het boek geeft inzicht in het "waarom van de gebeurtenissen". Veel van die inzichten spelen ook nu of zijn onderwerp van strijd en discussie.

Ron

De geest uit de fles 1.

INLEIDING / DE GRILLIGE GESCHIEDENIS VAN DE MODERNE MENS. Pg. 11-24
Descartes, Rousseau, Nietzsche, Lefort, Hegel, Teilhard, Heidegger, Foucault.

In de inleiding definieert Groot de hedendaagse moderne mens zoals deze zichzelf ziet: Een individu i.t.t. lid van een natuurlijke gemeenschap. Drager van eigen rechten en het vermogen zelf het levenslot te bepalen. Mensen zijn onderling gelijkwaardig. Unicité bepaalt de eigen waarde. De wereld naar je hand zetten. Zelfbewust en onzeker. Fundamentele twijfel sinds *Descartes*.

Sinds 16e/17e eeuw staat de mens centraal i.p.v. God. Daarmee verdwijnt het absolute. Legitimiteit van de vorst uit handen, bij de gratie van God verdwijnt. De vorst is niet langer plaatsvervanger of stadhouder van God. Sinds de Franse revolutie is het fundament het volk zelf: de burger. Maar burgers hebben verschillende standpunten. Oplossing besluitvorming volgens het meerderheidsprincipe via de weg van redenering en argumentatie. Er hoeft dus geen verband te zijn tussen het goede en de meerderheid. We hopen er het beste van. Democratie: een tamelijk onlogisch, provisorisch, van toeval en tast afhankelijk systeem. Het tekort aan weten is fundamenteel. Wellicht ook een tekort aan ethiek, esthetiek, politiek en recht. Ook al worden we steeds knapper.

Het menselijk kunnen blijkt onthutsend beperkt, feilbaar en soms kwaadaardig. De mens is niet meer de hoeder en vindplaats van dé waarheid i.p.v. God, maar wel het enige denkende subject. De mens is afhankelijk van krachten en structuren buiten hem.

1. ZEKERHEID WEGGESLAGEN EN HERWONNEN. Pg. 27-36

Clemens non papa, Descartes, Anselmus

Al in de 15e eeuw is God de mens nabij gekomen. Niet langer in de hemel, maar in de ziel van iedere gelovige. Diensten in de landstaal i.p.v. Latijn symboliseren de afdaling van God in de wereld ¹. Relatie wordt meer God-individu. Na de reformatie is dit proces voltooid. *Bach* (Luthers): De mens wil zijn hart aan God schenken. ² Protestantisme legt de nadruk op de persoonlijke relatie met God.

De wetenschap komt met andere inzichten, die niet meer zoals bij God, de absolute waarheid boden. Hoe meer de wetenschap ontdekte hoe sceptischer ze werd. De wiskunde als absoluut model werd tijdelijk nog als uitweg gezien. De autoriteit, het is zo omdat hij het zegt, verdwijnt. Twijfel wordt de weg naar de waarheid. Het denken van de mens is de enige uitweg: Ik denk dus ik ben.

2. DE MENS EEN SUBJECT. Pg. 39-49

Descartes, William Harvey, Fritz Kahn

De mens dus als uitgangspunt van de wijze waarop de wereld wordt gedacht. ³ De mens als bewuste persoon onderworpen aan de wet, maar ook rechthebbende o.g.v. die wet. De burger wordt drager van de legitimiteit van de politieke macht. De mens als opvolger van God.

De ratio als beslissend kenmerk, zijn passies als motor die niet de overhand moeten krijgen. 17^e eeuw is de tijd van de automaten en dus wordt dat als model gezien voor het dier. De mens kan denken.

3. EEN INGEWIKKELDE MACHINE. Pg. 51-62

Spinoza, Mozart, Lammetrie, Ryle

God gezien als een onzichtbare afstemmer in onderlinge wisselwerking met de mens. God die dat bij de schepping al heeft ingebouwd. God niet meer als alleenheerser. God als "klokkenmaker". God zette de tijd in gang, maar de verdere invulling is vrij gegeven. Deïsme: God als schepper (van de natuurwetten), maar het is verder aan de mens. *Spinoza*: God = de natuur. De 18^e eeuw is de eeuw van de ontmaskering van de moraal, veelal door schrijvers en journalisten (*Voltaire, Markies de Sade*). De mens bereikt het Goddelijke in het volgen van zijn (sexuele) driften. De (hypocriete) kerk en de adel krijgen ervan langs. Psychologisering van de rechtspraak. Zonder lichaam geen ziel.

---

¹ Het begin van het einde van godsdienst eigenlijk.

² Bijna gelijkwaardige relatie met initiatief bij de mens.

³ Primaat nog meer bij de mens i.p.v. God.

4. MONSTERS VAN DE VRIJE WIL. Pg. 65-76

Mary Shelley, E.T.A. Hoffmann, Turing, Kant

Het opgetogen optimisme van de Verlichting krijgt gezelschap van het besef dat de mens ook negatieve kanten heeft. Eind 19^e eeuw: Frankenstein. Het besef dat het bewustzijn zichzelf niet meester is, belaagd door irrationeel onbehagen en ongewenste ontwikkelingen. Techniek keert zich tegen de mens, bedreigt de mens. Hoe kan de mens een vrij wezen blijven met een vrije wil, vatbaar voor ethiek en tegelijkertijd onderworpen zijn aan de natuurwetten?

Kant onderscheidt: Metafysica (Wetenschap die vraagt naar de grondstructuren van de werkelijkheid) gaat over “1. Wat kan ik (NIET) weten”? Ethiek/moraal over “2. Wat moet ik doen”? Godsdienst over “3. Wat mag ik hopen”? en de Antropologie (Wetenschap die vraagt over hoe de mens in elkaar zit, opdat er een werkelijkheid voor hem kan bestaan?) over “4. Wat is de mens”?

We nemen de wereld waar als een samenhangend geheel, omdat onze zintuigelijke indrukken worden geordend door ons verstand. Dan kunnen we er met onze rede over nadenken. De wereld is zoals wij haar reconstrueren via de ordeningsprincipes in onze geest i.p.v. (voorheen) Godsdienstige principes. Er is maar één werkelijkheid mijn werkelijkheid. ⁴

5. MINIATUREN EN DE GULDEN REGEL. Pg. 79-92

Kant, Pamuk

In miniaturen geen perspectief. Het getoonde is het belangrijkste. ⁵ Bij perspectief wordt getoond hoe de mens de werkelijkheid ziet, later vastgelegd via de camera. Het Goddelijke wijkt dus voor het (menselijke) perspectief en verdwijnpunt. Je hebt echter geen besef van hoe die losse zintuigelijke indrukken tot een eenheid worden gesmeed in de hersenen. Het verstand doet dit min of meer autonoom. De wereld is wat ons verstand ervan maakt.

Paradox: De morele wetten geven onze vrijheid een noodzakelijke structuur. Voorbeeld van zo'n structuur is :De verklaring van de rechten van de mens” (1789), waarin de slavernij ook niet meer paste. ⁶ Ander voorbeeld is art. 1 Grondwet: “In gelijke gevallen gelijk behandeld”. Maar t.o.v. onze kinderen (ouders) hebben we weer een bijzondere zorgplicht. Niet gelijk dus. “Wat u niet wilt dat u geschiedt doe dat ook een ander niet” stelt de mens nog centraler ten koste van het Goddelijke. Impressionisme draagt ook bij tot die verschuiving, want de impressie van de schilder heeft het primaat.

6. TWEESLACHTIGHEID. Pg. 93-105

Kant, Augustinus, Rousseau

Een daad is moreel goed als de intentie goed is en niet afhankelijk van het gevolg van de daad. Onze natuurlijke neiging is goed te doen.

Het kind is nog niet gevormd / misvormd dus puur en onbezoedeld, Het kind kan ouderen leren wat we eigenlijk zelf waren of waren geweest. *Rousseau* poneert ook de “onbezoedelde

⁴ Vergelijk jouw narratief bij een autobiografie.

⁵ Bijv. Maria met kind Jezus of een heilige.

⁶ Daarvoor was er de witte beschaving en de zwarte wilde.

wilde”. I.p.v. een bekering tot God een terugkeer naar onze verloren oorspronkelijkheid. Het platte land als tegenpool van de stedelijke decadentie en adel. Marie Antoinette laat een boerengehucht bouwen om het pure leven te ervaren. Het gehucht is nauwelijks klaar of haar hoofd gaat eraf in de Frans Revolutie. Vergelijk nu de zorgboerderij als instrument van gezondheidszorg, En de jaren 60 met z'n tegencultuur richting autoriteit. Welzijn belangrijker dan welvaart. Sexuele vrijheid. De mens is in wezen goed: “Beautiful people”.

7. REPUBLICANISME EN UNIVERSALISME. Pg. 107-118

Rousseau, Kant

Tweeslachtigheid: de rede tegenover de oorspronkelijke inborst van de mens. 1789 Franse Revolutie: Nieuwe staatsvorm de republiek. ⁷ Christendom en het Ancien Régime afgezworen. De rede werd bijna als Goddelijk gezien. In 1793 viel het hoofd van Lodewijk XXVI. Niet de vorst, maar het volk is soeverein. De burgers niet langer onderdaan van de vorst, maar redelijke wezens met de politieke macht. Zij die de rechtsstaat dragen.

Maar oude vormen bleven wel voorlopig nog voortduren: processie met een model van de bastille en keizer Napoleon werd vereerd als een God. Algemeen kiesrecht pas begin 20e eeuw. En hoe moet die volkssoevereiniteit worden uitgeoefend? Hoe wordt de wil van alle burgers de algemene wil. *Rousseau*: Uitweg is de meerderheid beslist. Maar hij beseft tegelijkertijd “Hoe kan een mens én vrij zijn én zich toch schikken naar de wil van de meerderheid?” Je mag hopen dat die meerderheid niet al te rare bokkensprongen maakt. Garantie daarop is er niet. *Rousseau*: De waarheid kan gevonden worden in de rationele algemeenheid via een proces van redeneren en argumenteren. Maar iedere staat en iedere cultuur pretenderen dit proces te volgen.

8. HET VOLK EN ZIJN EIGENHEID. Pg. 121-133

Leibnitz, Herder, Walter Scott

De Franse taal en het Franse bestuursmodel werden voorbeeld voor de Europese staten. Als reactie daarop ontstond het streven naar de eigenheid van de eigen cultuur. Vooral in de muziek. Volksmuziek van eigen bodem wordt gebruikt in de klassieke muziek (*Schubert, Mahler*). Leefregels worden nu eenmaal bepaald door lokale omstandigheden, afkomst en onderlinge samenhang. Waarden zijn niet universeel. Niet alleen de ratio, maar ook de wil is van belang. *Herder*: “Ik ben hier niet om te denken, maar om te zijn, te voelen, te leven”. Er ontstaat een geografisch relativisme tegen de pretentie van de algemeenheid. De mens koestert zijn specificiteit, zijn individualiteit boven de algemeenheid. In Engeland de roman *Ivanhoe* van *Walter Scott* als metafoor voor de Engelse eigenheid. ⁸

---

⁷ En Holland dan in de Gouden eeuw?

⁸ Wat dacht je van Brexit?

9. VERSTROOIING, Pg. 135-146

Madame de Stael, Luther

In dit hoofdstuk behandelt Groot het opkomende nationalisme, vooral in Duitsland. In Duitsland ontstaat een zelfbewustzijn over de eigenheid van het Duitse volk. Duitsland als sentimentele natie (Gemütlichkeit) als tegenpool van het rationele Frankrijk. Het protestantisme wordt in Duitsland dominant, bij uitstek de godsdienst van de innerlijkheid. Tussen God en de mens staat niets. Geen hiërarchie, leergezag en uitwendigheid. De directe relatie van de mens met God staat centraal. *Luther*: God kijkt direct in de ziel van de mens of de mens wel gelooft. Niet wat hij doet is bepalend, maar de overtuiging van waaruit hij leeft. De intentie staat centraal. De relatie God -> mens ging in het Katholicisme via de kerk en clerus. Bij de protestant gaat het om het vinden van de eigen weg, zelfrealisatie. Ieder mens zoekt God op zijn eigen wijze. Dat staat haaks op de rationele algemeenheid van de Verlichting.

Hieruit ontstaat nationalisme als verdedigingsmuur van de eigenheid. Aanvankelijk niet om andere volkeren te domineren. Ook in andere Europese landen. Vooral te zien in componisten die het vaderland verheerlijken: *Smetana* Die Moldau, *Sibelius* Finlandia, *Vaughn Williams* in Engeland en ook in Nederland. Later is het nationalisme een bedreiging van de vrede tussen volkeren geworden. Grimmige consequentie was een houding van “Ik ben ik” en “Jij bent jij”. En in die eigenheid kun je elkaar niet meer ontmoeten, hoogstens gedogen of bestrijden en maakt het verschil van mening onoplosbaar. Cultuurrelativisme: culturen zijn anders en niet persé beter of slechter. Niet alleen tussen naties legt dat de discussie plat, maar ook binnen (allochtone) groepen binnen een natie. Eigenheid versus universele rechten van de mens. Het frustreren van de zoektocht naar universele waarden bedreigt de wereldvrede. Dit exclusivisme leidt in de 20e eeuw tot allerlei oorlogen en momenteel de tegenstelling westers denken versus Islam.

10. GESCHIEDENIS EN DE WOESTHEID VAN DE WERELD Pg. 147-164

Hegel, Schoppenhauer

Hegel: Geschiedenis is reactie op actie. ⁹ Het één wordt telkens opgevolgd door het ander als reactie op dat ene. Wat geldt als “redelijk” verandert in de geschiedenis. Kunstenaars beelden Bijbelse taferelen af in een eigentijds decor. De tijdloze universaliteit raakt verbrokken.

Harley: “The past is a foreign country”. Het besef, dat de wereld niet ineens geschapen is, maar een historische wordingsgeschiedenis.

Dit idee van evolutie was er al eerder dan *Darwin*. De verdienste van *Darwin* is meer het idee van toeval en natuurlijke selectie “The survival of the fittest”. Hegel gaat er nog van uit, dat een lang groeiproces eindigt in een absolute weten. *Marx* neemt dat over in zijn economie naar een klasseloze maatschappij. Nog recent *Fukuyama*: De geschiedenis is voltooid met het triomferen van het liberalisme. In de romantiek ontstaat een zoektocht naar een ander soort “verhevene” in de plaats van God en men vindt dat in de (ongetemde) natuur. De rationele Franse tuinaanleg maakt plaats voor de Engelse “wilde” tuin. Wel binnen het esthetische en aangename. Geen ondoordringbare, ontoegankelijk tuin. Schilders en dichters zoeken in de natuur de confrontatie met de schoonheid van het bestaan. De mens lijkt onderworpen aan de nietige oneindigheid van de natuur.

---

⁹ These en antithese.

Maar een schepper blijft (voorlopig) nodig. Maar de deur naar het idee van geen schepper is opengezet. *Schopenhauer*: Mogelijk is de wereld een onverschillige chaos. Mijn en jouw (Het) ik dat de wereld beschouwt is niet redelijk, maar een dynamiek van honger, begeerte en strevingskracht. Mijn verstand maakt er een redelijk geheel van (Kant), maar de wereld is er één van wilde krachten en van anarchisme en onttembaarheid. Wat wij willen en begeren is leidend. De menselijke verdeeldheid kent geen verzoening. Die verdeeldheid, strijd en interne verscheurdheid zijn onophefbaar. Acceptatie en berusting is nog het beste wat je kunt je doen. Die chaos komt o.a. tot uiting in *Stravinsky's* "Le sacre du printemps". De evolutie leert immers dat het leven zich ontwikkelt via toeval en geweld en niet via een welwillende zorg van een bovennatuurlijke schepper.

11. DE MENS EEN KUNSTENAAR Pg. 165-176

Schiller

In de romantiek wordt de rede a.h.w. ontroond door de drang naar vrijheid geborgd in het eigen gemoed van de mens. Wie men is wordt niet langer bepaald door positie of geboorte, maar door de innerlijkheid van de ziel. *Schiller* schrijft in 1782 "Die Räuber" met als thema "de overleefde vormen van maatschappelijke conventie terzijde te schuiven en een 'nieuwe mens' te scheppen die zijn eigen soeverein is (nog voor de Franse revolutie). Die revolutie verloopt in despotie en *Schiller* verliest zijn grote droom. Hij wijzigt zijn denken naar het esthetische, de kunst. Hij schrijft de "Ode aan de vreugde" dat Beethoven in zijn 9^e symfonie op muziek zet en nu dient als Europees volkslied. Niet de politiek of de rede schept de nieuwe mens, maar we moeten broeders worden: Alle Menschen werden Brüder". Het overweldigende van de natuur gaat zijn rede immers te boven en de natuur opent dus zijn ogen naar de ware grootheid van het universum waarvan hij deel uitmaakt. Pas als de mens "speelt", d.w.z. in de kunst is hij op weg naar fysieke en morele zelfverwerkelijking. Zijn wezen ligt in zijn vermogen zichzelf te ontplooien (vormdrift) en zijn gegevenheid waarin hij zichzelf als materieel wezen aantreft (stofdrift). Zijn ware ik ontplooit hij al "spelende" d.w.z. in de creatieve uiting van zijn wil.

Dit vormt begin 20^e eeuw de grondslag voor sociale verheffingsbewegingen zo'n 100 jaar later. In het communisme werd kunst propaganda. Sociale woningbouw liet arbeiders in kunstwerken wonen. Amsterdamse school. Maar van dat kunstenaarschap van de arbeider kwam niet veel. Eerder verwijdering tussen kunstenaar en arbeider. De kunstenaar is niet alleen meer ambachtsman, maar ook een genie, een sjamaan met mythische krachten, behorende tot een aparte kaste.

12. DE DOOD VAN GOD . Pg. 177-190

Nietzsche, Wagner

Nietzsche: De mens is geroepen tot andere dingen dan te berusten ala *Schopenhauer*. Hij publiceert "Also sprach Zarathustra". Daarin laat hij Zarathustra (De Persische godsdienststichter *Zoroaster*) een nieuwe mens aankondigen: De "Übermensch". De mens die niet langer God, maar zichzelf in het middelpunt zet (dus niet wat de Nazi's er later van maakten). Het Christendom heeft de mens vervreemd van zijn eigen wezen. Zijn bestemming ligt niet in de hemel, maar op de aarde zelf. *Nietzsche* leerde in 1868 *Wagner* kennen. Als aanhanger van *Schopenhauer* zag *Nietzsche* de muziek als een van de wegen waarlangs de

mens enigszins aan de pijn van het bestaan kon ontsnappen. De mens kan zijn verzoening vinden in de dynamiek van de wereldwil die geen eenheid en geen verlossend einddoel kent. In het eeuwig durende proces van veranderingen. De mens als een wezen dat in lijden is gewikkeld en aan het leven ten onder zal gaan. Zie hét thema van de tragedie: de mens die zich verzoent met wat in het leven onverzoenlijk is. De held in de tragedie gaat altijd ten onder, omdat de mens is gevangen in een tegenstrijdigheid waarin elke menselijke regel en ieder houvast verloren gaat.

Daarom is lijden onontkoombaar en leidt dit lijden niet tot verlossing zoals het Christendom belooft. *Bach*: 82° cantate: “Ich freue mich auf meinen Tod. Da entkomm ich alle Not”. Dit noemt Nietzsche “de christelijke illusie”. Er is geen verlossing buiten het leven. Men moet slechts verlost zijn van het verlangen naar zo’n verlossing.¹⁰ Men dient een Übermensch te worden die met het verlies aan houvast, zekerheid en betrouwbare roeping heeft leren leven.

13. O MENS! GEEF ACHT! ¹¹ Pg. 191-206

Nietzsche, Bataille, Mahler

Nietzsche: Elk spreken is een reductie van de werkelijkheid waar vervolgens het verstand mee aan de slag gaat. De waarheid / werkelijkheid zoals dat de mens dat ziet en naar eigen behoefte vervormt. Dat noemt Nietzsche “perspectivisme”. Vanwege dit afscheid van de absolute waarheid moet de mens niet alleen omgaan met een steeds veranderende wereld, maar ook met zijn geldingsdrang en zijn wil tot uitoefening van macht. Dat is de natuur van de mens, waarover hij zich dus niet schuldig hoeft te voelen. “Wat is de mens gelegen aan gerechtigheid, aan medelijden, respect voor de ander en deugd?” Ger Groot poneert dat idee van de Übermensch gevaarlijk dicht bij het Nazi-gedachtengoed komt. Deze Übermensch hoeft zich niet aan die deugden te houden voor de zaak waarvoor hij staat.¹² Nietzsche moest niets hebben van het Nazidom en antisemitisme, anders dan zijn zuster *Elisabeth Nietzsche-Förster* die met name na zijn dood er alles aan deed om zijn leer de officiële ideologie van de Nazi’s te laten worden.

Nietzsche: De Übermensch berust niet in zijn lot en lijden, maar is een mens die de tragiek van het leven op zich neemt in alle aspecten, ook de meest smartelijke. Een “vitaal optimisme”. Hij staat a.h.w. daar boven (darüber). *Gustav Mahler* is hiervan diep onder de indruk en schrijft zijn 3° symfonie. Lust wil eeuwigheid, maar helaas. De Übermensch is niet de mens die koste wat kost zichzelf in het leven wil behouden en die te allen tijde de overhand wil hebben, geen egoïst. Hij beoefent juist de deugd van barmhartigheid en groothartigheid, die zich uit in het vermogen tot oprechte bewondering en vriendschap. Hij hecht aan zijn eer en is bereid daarvoor te sterven. In de Eerste Wereldoorlog kregen de Duitse soldaten hun Zarathustra mee in hun ransel.

¹⁰ Een beetje “het leven nemen zoals het loopt en er het best van maken?”.

¹¹ Ik vind “Let op!” of “Luister” een mooiere vertaling.

¹² De Nazi’s poneerden ook dit vernietigende idee “het doel heiligt de middelen” van de Übermensch, ook gevoed door de “survival of the fittest” van *Darwin*. De Ariër was natuurlijk “the fittest”.

14. EEN ABSURDE PARADOX Pg. 207-220

Kierkegaard, Camus

“Mens durft te leven” zong *Pisuisse*. Geïnspireerd door de provocerende, anti-burgelijke, Franse bohemien *Aristide Bruant* als nieuwe vertegenwoordiger van de ‘goddelijke’ roeping van de mens. Je hoort de *Übermensch* zingen. Anders dan bij *Nietzsche* ligt de focus van de nieuwe mens meer op de individuele mens met zijn eigen leven met regels die hij zelf kiest en met zijn voorkeuren. De algemeenheid is meer een bedreiging. *Frank Sinatra*’s “I did it my way” (*Paul Anka*). Dat denken is schatplichtig aan *Kierkegaard*.

Het gaat *Kierkegaard* om het persoonlijke heil. De mens blijft verlangen naar verlossing of verzoening. De goede werken doen is daartoe ook niet de weg. Tegen het farizeïsch idee van gerechtvaardigd zijn. De schuldige mens kan zijn schuld niet compenseren met een strijd voor een morele wereld. De schuld zit niet in zijn handelen, maar in zijn wezen, zijn bestaan. Zo komt hij toch weer terug bij de “goddelijke genade”. Dit is de paradox van het leven. *Kierkegaard* bleef ook gelovig. Wie niet gelooft, is verloren. De rede kan dit gat niet dichten. In de 20^e eeuwse existentiefilosofie zou dit goddelijke verdwijnen.

Albert Camus: De mens is geroepen tot een opdracht, zoals het realiseren van het goede, rechtvaardige leven. Maar hij weet dat hij die nooit kan voltooien.¹³ De werkelijkheid is fundamenteel tweeslachtig. Het gemoed, de wil heeft de ware zeggingskracht. Niet de rede. “Luister naar je hart, vertrouw op je passies”.

15. HET ONBEWUSTE Pg. 221-230

Jean Paul, Nietzsche, Freud

In de 19^e en 20^e eeuw wordt filosofie steeds meer een experimentele wetenschap. Tot aan het heden in het “Ik ben mijn brein” van Dick *Schwaab*. Tegenbeweging is het irrationalisme dat de mens niet ziet als een veredelde machine. Hij is pas een “ik” doordat hij niet is terug te brengen tot algemene patronen en de universaliteit van de wetenschappelijke rede. De wetenschap heeft voor de zaak waar het werkelijk om gaat geen betekenis. *Voltaire*: God is uiteindelijk de garantie dat ooit het kwade bestraft en het goede beloond zou worden via het laatste oordeel. De verlichting heeft ons het heiligste afgenomen. De mens voelt zich verloren zonder God.

---

¹³ Vgl. *Kant*’s als de intentie maar goed is. Niet de daad geldt.

Er ontstaat het denken dat achter het bewustzijn van de mens een soort irrationele stuwning die enerzijds de kracht levert om te handelen, maar anderzijds het “ik” overwoekert. Zo ontstaat gaandeweg het idee van het onbewuste. *Freud* met de onbewuste psyche. Psychische observatie is meer een kwestie van goed luisteren dan goed kijken. Om de psychische ziekte te bestrijden moet men de psyche leren begrijpen. De verstorende invloed van het onbewuste moet in toom gehouden worden door de mens zich hiervan bewust te laten worden via een luisterend oor. Het is zelfs beter het gezicht van de patiënt niet te zien die vrij associeert op de sofa. Zo krijgt de mens inzicht in zijn eigen drijfveren en kan hij zijn eigen leven in de hand nemen, greep krijgen en rationeel sturen. God is daarbij een totale illusie. Zelfhandhaving, seksualiteit en agressie zijn fundamentele driften. Agressie zelfs om de agressie zelf. De mens is machteloos om zijn woestheid te reguleren. Bovendien is de technische kennis steeds meer aanwezig om de totale vernietiging te bewerkstelligen. ¹⁴

16. VRIJHEID Pg. 231-246 ¹⁵

Proust, Bergson, Husserl, Sarre, Beauvoir

Sartre: Dankzij de vrijheid ben ik niet willoos overgeleverd aan datgene wat ik ben. Ik ben Nederlander, maar niet dé Nederlander. De mens heeft het vermogen zich los te maken van wat hem bepaalt, insnoert, dwingt en voorbestemt tot iets wat hij zelf niet gekozen heeft. Wat hij is (doet?) is voorwerp van zijn keuze. Standverschil, groepsdruk en geloof smoort de individuele vrijheid als daaraan wordt toegegeven. Zo vlak na WO-2 waarin iedereen naar vrijheid snakte was dit koren op de molen van velen. De vrijheid van de mens is zijn fundamentele bestaanswijze. Dat maakt die vrijheid ook een zware last om te dragen.

Dat noemt *Sartre* de “vrijheidsontkenning”. Het maakt de mensen tot een biljartbal die willoos door een andere biljartbal wordt aangestoten. Ook *Simone de Beauvoir* was die mening toegedaan. Je komt niet als vrouw ter wereld, maar je wordt vrouw. Vrouw worden is een keuzeproces. De vrouw geeft aan geslachtelijkheid de betekenis die overeenstemt met haar eigen levensontwerp. Het is een keuze. Aan het maken van een keuze - en dus aan mijn verantwoordelijkheid daarvoor - ontkom ik niet. De wereld zelf is zinloos. Alleen een bewuste keuze kan haar zeggingskracht geven. De mens bestaat in en dankzij die keuze en zijn vermogen daartoe. We zijn veroordeeld tot vrijheid. Maar wat ik doe kan ik nooit volledig verantwoorden. Daarin ligt de menselijke schuldigheid. Anders dan bij *Kierkegaard* is er geen verlossing. De mens moet niet zijn verantwoordelijkheid afwentelen op de omstandigheden, z'n slechte jeugd, de traditie, de gevestigde orde, zijn meerdere. Vooral bij de bourgeoisie gebeurt dit wel als slaaf van haar klasse. De mens moet “authentiek” zijn. Mei 68 en de hippies zijn exponenten van dat idee.

---

¹⁴ Toch weer Frankenstein.

¹⁵ Tot en met pg. 235 vind ik de tekst onbegrijpelijk.

17. DE HINDERLIJKE ANDERE Pg. 247-258

Sartre

Sartre: Ik mag met kenmerken op de wereld komen, maar hoe ik met die kenmerken omga is geheel mijn zaak. Jij bepaalt hoe de wereld is voor jou. Maar wat nu als er een ander verschijnt? Voor de ander ben ik een object met een identiteit zoals die ander mij ziet. Tegenover die ander ben ik niet vrij, want ik kan mij niet aan het oordeel van die ander onttrekken. Het oordeel van de ander brandt de mens in zijn ziel. Twee uitwegen zijn mogelijk. Je aanvaardt het oordeel van die ander of jij objectificeert hem vervolgens met jouw oordeel over hem. Die strijd is kenmerkend voor iedere verhouding tussen mensen. Het is niet een samenzijn, maar een conflictueus zijn. God is bij uitstek die oordelende, altijd aanwezige, eeuwige Ander. Omdat je wel vrij bent, bestaat God dus niet.¹⁶ “De hel dat zijn de anderen” die jou reduceren tot een object met bijbehorende etiketten. Er is geen “wij”. De ander bedreigt mijn authenticiteit zo lang ik hem niet op mijn beurt niet objectiveer, “ver-niet”. Dat werpt een weinig rooskleurig beeld op van het existentieel mensbeeld dat gelijk staat met eenzaamheid, zinloosheid en uitzichtloosheid. Later krijgt dit denken toch gezelschap van een geloof in de politiek en de ervaring van een gezamenlijk lot(sverbondenheid).

Sartre schrijft later: “Ik kan mij mijn eigen vrijheid alleen ten doel stellen als ik mij ook die van de anderen ten doel stel.¹⁷ Daartoe incorporeert hij het Marxisme in zijn filosofie en dan loopt het spaak. De menselijke roeping kan dan vrijheid zijn, maar de menselijke situatie wordt gemarkeerd door de onmogelijkheid dat de ontplooiing van twee vrijheden oog in oog met elkaar. Mijn verhouding tot de ander is geworteld in het conflict. Uiteindelijk staat het subject¹⁸ bij *Sartre* toch weer tegenover de wereld.

De existentiële filosofie is weliswaar atheïstisch, maar *Sartre* erkent wel het bestaan van een oneindigheid en almacht die nu te vinden is in de mens.¹⁹ Daarom loopt deze filosofie ook spaak in de moderne tijd. De werkelijkheid rebelleert ook in de ecologie²⁰ en politieke fiasco’s van de grote totalitarismen van de 20^e eeuw.²¹ Zo ziet de filosofie zich uiteindelijk gesteld voor de moeilijkste uitdaging: de dood van God accepteren en tegelijk diens leeggevallen plaats bewust leeg te laten.²²

18. TOEGANG TOT HET ZIJN Pg. 259-270

Heidegger, Husserl, Arendt

De mens kan niet in de plaats treden van God. *Heidegger*: De mens ontdekt zichzelf als een wezen in de wereld. De mens bewoont de wereld waartoe hij behoort. Vraag is dus “Hoe ervaart de mens zijn bestaan (das Sein, het zijn) in de wereld met heel zijn wezen, lichamenlijk, emotioneel in de tijdsperiode waarin hij nu eenmaal bestaat (Das Da-sein, het zijnde, wat er op dat moment is). Ook de ander behoort tot het zijnde. Het Da-sein is enerzijds “terhanden” met een automatische betekenis (zoals bij een hamer) en anderzijds met een “voorhanden”

¹⁶ Maar bij een ander ben je niet vrij?

¹⁷ Tja. Dat is weer andere koek dan de ander “ver-nieten”.

¹⁸ = de mens, denk ik.

¹⁹ Een soort atheïstische God in de mens?

²⁰ Ik denk het milieuprobleem wordt bedoeld.

²¹ Socialisme, Fascisme, Nationaal socialisme en m.i. ook het neo-liberalisme in de 21^e eeuw.

²² Dus ook geen nieuwe ideologie, visie, maar pragmatisch reageren?

waarnaar de mens als een toeschouwer kijkt met zijn bewustzijn en die object zijn van het theoretisch denken van de mens. Dat maakt de wereld vatbaar voor het subjectieve geloven.

²³

Niet (het zijn van) de mens is het primaire zijnde, maar de wereld die voor ons allereerst de plaats is van waaruit we bestaan op een wijze die wij als zinvol aanvaarden. ²⁴ *Heidegger*: De zin van het menselijk bestaan wordt ons geschonken. ²⁵ Ze valt ons toe, we geven die zin niet zelf. De werkelijkheid laat zich door de mens niet in haar totaliteit objectiveren en beheersen. Hij is ingebed in een betekenisvolle wereld die hij niet zelf heeft gemaakt. Het primaat ligt niet bij de mens, maar bij het zijn en daardoor kan hij pas bestaan. De zinssamenhang is niet door de mens geschapen. Hij heeft daar geen absolute zeggenschap over, maar hij hoort ‘zorgend’ te luisteren naar wat de dingen hem te vertellen hebben.

Ahrendt: De mens is vooral een politiek wezen, dat zich met overgave inzet voor de gemeenschap en de vormgeving van de maatschappij. Dit als reactie op de gelatenheid van *Heidegger* na de WO-2 met het echec van het Nazidom, waarmee *Heidegger* zich had verbonden. ²⁶

19. HUMANISME IN DEBAT Pg. 271-282

Heidegger, Sartre, Gadamer

Heidegger m.n. zijn kritiek op *Sartre*: Wat is de plaats van de mens in de wereld? Het woord ‘wereldbeeld’ suggereert dat je de wereld kunt beschouwen als een ding waarvan je zelf een beeld vormt. We kijken naar de wereld zoals voorheen God de wereld bekeek. Zodra de mens de wereld met die Goddelijke blik bekeek is het mis gegaan. De moderne mens die als nieuwe God de wereld naar zijn hand zet. We doorgronden de wereld echter nooit helemaal. Er zijn altijd kanten en aspecten aan die ons ontgaan, geen aandacht krijgen en ons dus regelmatig verrassen. We staan uiteindelijk machteloos tegenover de wereld, want zij is groter dan wij.

De wereld is geen ding dat ‘voorhanden’ is zoals een hamer. De mens is niet de basis van alles. De zin van het leven valt de mens toe als een geschenk. Zoals het geen “kindje maken” is, maar het geschenk van een kind ontvangen. Geen goddelijk geschenk, want er is geen ‘gever’. Vertrouwdheid en overgave aan het bestaan zijn daarvoor noodzakelijk. We moeten daarom onze controledrift beteugelen en in evenwicht brengen met de ‘ervaring van de ontvangenis’. ²⁷ Ook de wetenschap kijkt naar de mens als object, een ding. ²⁸ De waarheid van de wetenschap is objectief en objectiverend die secundair is aan een oorspronkelijke waarheid. ²⁹

²³ Wat de mens erin ziet, wil zien? *Heidegger* schreef dit overigens eerder dan *Sartre*.

²⁴ Is dit nou niet gewoon “Iedereen is een kind van zijn tijd”, meer dan dat hij zelf als richting kiest?

²⁵ Bij de geboorte?

²⁶ Ik ken *Ahrendt* vooral van “De banaliteit van het kwaad” n.a.v. het Eichmann-proces.

²⁷ Goed luisteren en kijken naar wat de wereld ons biedt en op ons ingrijpen reageert. Ik moet altijd aan de Indianen en andere natuurvölker denken die niet meer van de aarde vragen als ze nodig hebben en de aarde zelfs in hun rituelen bedanken voor de gaven. Dan hebben we ecologisch nog een lange weg te gaan of biedt de techniek toch weer een (tijdelijke) oplossing. Ieder menselijk ingrijpen heeft zijn onbedoelde tegenbeweging.

²⁸ Dat kan nuttig zijn, maar raakt niet aan het “wezen” van de mens.

²⁹ Een wetenschappelijke theorie is nuttig voor het inzicht, maar uiteindelijk vaak later niet meer houdbaar en vervangen door weer een nieuwe theorie.

Gadamer, een leerling van *Heidegger* over de rol van taal: De taal is meer dan een instrument om onze gedachten uit te drukken en onze wil te realiseren. De taal maakt ons. De taal is het huis van het zijn. Het bestaan van de mens is een bestaan in taal. Daarin spreekt ons de waarheid toe. Daarnaast moeten we goed luisteren met een houding waarin we gehoor geven aan de plaats die ons in het bestaan is toegewezen. De moderniteit stuit op haar eigen grenzen, variërend van milieuproblematiek en verlies van zinsbesef.

Heidegger: Alle totalitarismen van de 20^e eeuw en veel utopische bewegingen daarvoor, gaan mank aan overschatting van de menselijke vermogens. Zij trachten een ideale wereld af te dwingen van de werkelijkheid en daarom heeft een utopie altijd een zondebok nodig, zoals de Joden bij het Nazisme. Politiek, cultureel, antropologisch en ecologisch is het moderne mensbeeld voor zichzelf steeds meer een probleem geworden.³⁰ De na-oorlogse gedachten van *Heidegger*, die overigens wel “fout was” in de oorlog worden momenteel omarmd door de milieubeweging: Een groeiend wantrouwen jegens het antropocentrisme, dat de mens centraal in en dus boven de wereld plaatst.

20. STRUCTUUR Pg. 283-296

Lévi-Strauss, Saussure, Lacan

Als de mens onderwerp van wetenschappelijk onderzoek is dan is het probleem dat de mens zich niet in die ondergeschikte positie schikt. Bijvoorbeeld bij peilingen / verkiezingsvoorspellingen blijkt dat de mens in zijn kiesgedrag reageert op die peilingen. Het structuralisme gaat ervan uit dat de mens slechts kan zijn wat hij is op grond van een hem aangereikte structuur die aan hem vooraf gaat en hem zijn plaats toewijst. *Lévi-Strauss* meent het bewijs voor deze structuur gevonden te hebben bij de gelaatsbeschilderingen bij een indianenstam die lijken op onze speelkaarten en die de plaats / positie bepalen van het stamlid in de stam resp. het kaartspel. Een bewijs voor een soort virtuele, algemeen-menselijke structuur. Woorden hebben een betekenis zonder dat altijd te achterhalen waar die betekenis vandaan komt, maar die we toch voor die betekenis gebruiken. Anderzijds zoeken we ook wel eens naar de juiste woorden om onze gedachten te verwoorden en vinden die niet altijd (helemaal).

Saussure stelt dat het op de eerste plaats in de taal draait om verschillen: differenties. Zoals een clubshirt het ene clublid onderscheidt van het andere. Dat maakt pas identificatie met de club mogelijk. Het netwerk van de woorden in een taal vormt dankzij hun onderlinge verschillen een stabiel systeem van abstracte posities, waaraan op willekeurige wijze betekenissen gekoppeld zijn. Zo verliest het ik zijn centrale plaats in de wereld, hij spreekt immers met woorden waarvan de betekenissen al vastliggen. Hij spreekt dankzij de structuur van de woorden. Ik heb mij slechts te voegen naar de taal.^{31 32}

³⁰ Op dit moment is de chaos wel erg groot. Waar moeten we heen? Geen visie meer, maar die visie ontaarde vroeger meestal. *Rutte*: Visie is iets voor oogpatiënten.

³¹ Moet ineens denken aan de eskimo's die verschillende woorden voor sneeuw hebben.

³² Ik denk, dat het nut om kennis te nemen van dit hoofdstuk over de rol van taal in je denken is, dat jouw taal je beperkt in je denken, omdat je niet buiten de structuur en de betekenissen van de woorden van jouw taal kunt denken. Een structuur die je is opgelegd.

21. HOFDAMES Pg. 297-307

Foucault

Foucault wijst erop dat onze manier van denken door de geschiedenis heen onderworpen is geweest aan – soms bruuske – veranderingen. Dus niet vanuit de wil van de mens (het subject), maar van buiten (het ‘systeem’ of de ‘structuur’) door een soort transcendent (niet godsdienstig) veld. Die velden (epistèmès) zijn tijdgebonden en wisselen elkaar af in revoluties die aan de oppervlakte nauwelijks zichtbaar zijn, maar daarom niet minder radicaal.

Als voorbeeld komt Groot met ons veranderende denken over waanzin. De mens kan die ordening van buiten wel na-denken³³ maar die orde hangt niet van hem af. De taal is zelf een object met een eigen gewicht en materialiteit. Ook de taal heeft een historiciteit, een historie. De taal is dus niet een zuivere spiegel van de werkelijkheid. Groot komt met het voorbeeld met de spraakverwarring en het gekrakeel na de Franse revolutie om tot een besluit te komen over wat in het algemeen belang (volonté général) is. Er was nog geen taal voor die nieuwe situatie. De literatuur vult (op termijn?) dit gat.

De mens die zichzelf bron, fundament en heer van alles acht, moet de wacht aangezegd worden. Na “God is dood” is de mens niet de nieuwe God. Zo dringt de implicatie van “God is dood” een eeuw later door tot de mens.

22. HET SCHRIFT Pg. 309-322

Derida

In dit hoofdstuk gaat Groot nog even door met de rol die de taal speelt. Hoe gevangen je bent in je eigen taal. Alleen al door de taal zijn we niet in staat onze wereld naar onze hand te zetten en zijn we dus geen Übermensch, zoals we momenteel nog sterk denken. In die zin is Sartre nog steeds niet ver weg. Dit hoofdstuk begint met een verhandeling over het schrift, het geschrevene. Is dat nog verder buiten ons gevormd dan de spraak? *Derida* komt tot de conclusie dat het schrift en de spraak dezelfde positie innemen; het schrift is niet sterker buiten ons geordend als de spraak. Dit idee van een hiërarchie tussen schrift en spraak is in de loop van de geschiedenis wel in zwang geraakt.

Plato stelde nog, dat het schrift een afgeleide is van de spraak en dus een trap verder staat van de werkelijkheid. Het schrift zou een oneigenlijk supplement zijn van de spraak. *Derida* stelt, dat juist de filosofie veel gebruik maakt van het schrift en ziet niet in waarom de spraak meer van buiten is geordend dan het schrift. Wel vervluchtigt het schrift niet en is de schrijver meestal niet aanwezig als de lezer het geschrevene leest. Er kan dus van het schrift kennis worden genomen in een tijd later dan waarin het is verschreven in een volstrekt andere, actuele situatie. Als voorbeeld hiervan wordt de zuster van *Nietzsche* aangehaald die met het begrip Übermensch aan de haal gaat in de Nazi-ideologie, hetgeen hij nooit heeft beoogd.³⁴

---

³³ Later, erna duiden.

³⁴ Maar wel gevaarlijk dicht benaderde. Had hij het niet beter de Freimensch kunnen noemen?

Zelfs als we onze zelf geschreven teksten later herlezen kan de gedachte opkomen wat we nou eigenlijk betoogden toen of hoe we ooit dit hebben kunnen schrijven. De schrift gaat in die zin zijn eigen weg. We kunnen nog steeds wel kennis nemen van de tekens van de schrijver, maar niet van zijn intentie. Een tekst is dus nooit helemaal te doorgronden. Maar *Derida* stelt dat dit laatste ook voor een gesproken tekst geldt. Zodra we ons in taal begeven, raken we onszelf kwijt. Het is dus een vooroordeel dat het schrift het altijd moet afleggen tegen de spraak. De cultuur is vol van voorbeelden waarbij in een tegenstelling impliciet een hiërarchie aanwezig is: hoog is beter dan laag, mannelijk beter dan vrouwelijk, eigen is beter dan vreemd. Tegenstellingen die ons denken structureren. Dat geldt dus ook voor de spraak is beter dan het schrift.³⁵

Bij *Heidegger* is die eigenheid in het vaderland ook beter. Groot komt met het voorbeeld van hutsput als typisch Hollands, terwijl we wellicht vaker aan de babi pangang zitten.³⁶ Dat besef is nodig voor een kritische filosofie. We moeten de taal als het ware deconstrueren. “Deconstructie” is de weg om dichterbij de werkelijkheid te komen, maar die weg zal nooit voltooid zijn. Los komen van de illusie dat het denken de wereld doorziet en kan beheersen. Het denken moet leren tegen zichzelf te denken. We kunnen de valstrikken van de taal leren onderkennen en “sadder and wiser” worden. Een tekst zal echter nooit een definitieve betekenis hebben, Ook in de kunst ontstaat in die tijd de behoefte te deconstrueren, zoals in de architectuur. *Nietzsche* zou mogelijk met de tekst ‘Ik heb mijn paraplu vergeten’ in een volstrekt onduidelijke context in een publicatie ons hierop willen wijzen. Wat voor bedoeling heeft hij in godsnaam met die tekst?

Conclusie: In dit bewegelijk web van de taal kan ik moeilijk nog de autonome rol vervullen in het moderne denken culminerend in de filosofie van *Sartre*. “Ik is een ander”.

23. BELOFTE EN GELAAT Pg. 323-334

Ricoeur, Proust, Levinas

Dit hoofdstuk gaat over filosofen die de vorige hoofdstukken weer nuanceren. Na de vorige hoofdstukken kon je je afvragen of en wat er eigenlijk nog van het “ik ben dus ik denk” (Cortigo genoemd) overblijft? Is de mens dan helemaal onderworpen aan de taal, het onderbewustzijn, aan het structuralisme? Antwoord is “Nee”, het ik, het zelf blijft een factor. *Ricoeur* wijst erop, dat de mens een eigen verantwoordelijkheid heeft, dat zonder dat “ik” niet mogelijk zou zijn. *Ricoeur* stelt dat de structuralisten alleen het woord analyseren en niet de (vol)zin die de mens uitsprekt in relatie tot een ander. Zonder een ander kan je moeilijk je uitspreken, want wie hoort je dan? Ook moet een theorie die de wereld reduceert tot een overzichtelijk aantal elementen worden gewantrouwd.

---

³⁵ Dit betoog blijft toch een beetje als een “bewijs uit het ongerijmde” voelen.

³⁶ Ik denk wel dat vreemde eetcultuur nogal gemakkelijk kan worden overgenomen.

Ook de mens is een instantie die de betekenissen in de wereld bepaalt. De mens bepaalt mede. De mens is geen God, beheerst ook niet de taal, maar bepaalt wel mede de wereld. De werkelijkheid wordt door de taal bemiddeld, we praten met de taal over de werkelijkheid, maar die werkelijkheid gaat vooraf aan de taal. De taal kan er pas zijn bij een werkelijkheid en een ander *Ricoeur* zoekt daarbij steun bij de literatuur. Als je een boek leest dan doe ik dat met een afstandelijke houding waarin ik leer mijn verbeelding te verruimen. Uiteindelijk keert de lezer zich toch weer tot zichzelf terug.³⁷

Levinas wijst na de Holocaust erop dat je hechten aan je plaats, de Heimat, het onderscheid tussen bewoners en vreemdelingen bewerkstelligt. De vreemdeling moet dan maar afwachten of er voor hem nog een plaats is in die Heimat. Als je je plek vergoddelijkt zal dat vroeg of laat leiden tot het verdrijven van die vreemdelingen. De techniek maakt het mogelijk dat de mens zelfs de aarde, zijn Heimat, verlaat. De techniek bevrijdt de mens in dit geval van zijn bekrompenheid. Maar kan ook ten kwade worden aangewend. *Levinas* stelt zich de vraag of het in de relatie tot de andere mens erom gaat dat je de ander laat zijn die hij is. Dat kan alleen als je beseft wie die ander is en door met die ander een relatie aangaan. Je moet los komen van je Heimat. Ook daarin speelt de taal een spilfunctie. Zonder taal gaat het niet, kun je de ander niet begrijpen.

Daarbij speelt het gelaat van de ander een cruciale rol.³⁸ Tenslotte wijst Groot erop, dat de filosofie weliswaar niet meer moet terugkeren naar het Goddelijke beeld van de mens als Zijn plaatsvervanger (van *Sartre*), maar dat zij wel zich ervan bewust moet zijn te zijn ontstaan uit de godsdienst. Beide gaan over dezelfde, diepste vragen.

---

³⁷ Zo maakt het wel degelijk uit of je dit boek positief benadert met een wil het geschrevene te doorgronden of dat je er eigenlijk (nog) geen interesse in hebt. Ik erger me vaak aan het taalgebruik in de filosofie en haak dan af.

³⁸ Hedendaagse oorlogsvoering als een soort computerspelletje, ook weer techniek. De uitdrukking: Dat durft hij niet in mijn gezicht te zeggen. *Levinas* heeft een belangrijke rol gespeeld in het denken over de zorg.

24. BESLUIT / TEGENSTRIJDIG – EN ONVOORZIEN Pg. 335-347

Tot besluit vat Groot nog eens samen welk denken over “wat de mens is?” de revue heeft gepasseerd, met name nadat hij los komt van de Godsdienst:

- a. *Descartes*: Is de mens een wezen dat denkt?
- b. *Lametrie*: Is de mens een machine?
- c. *Kant*: Is de mens een wezen wiens bewustzijn vrij is?
- d. *Sartre*: Is de mens een wezen dat zelf bepaalt hoe de wereld is voor hem?
- e. *Heidegger*: Is de mens een wezen die de zin van zijn bestaan niet zelf bepaalt, maar aan hem wordt geschonken, hem toevalt?
- f. *Saussure*: Is de mens een wezen gevangen in zijn taal?
- g. *Nietzsche*: Is de mens een wezen dat ernaar moet streven een Übermensch te worden die niet berust in zijn lot en lijden, maar een mens die de tragiek van het leven op zich neemt in alle aspecten?
- h. *Lévi-Strauss*: Is de mens een wezen dat slechts kan zijn wat hij is op grond van een hem aangereikte structuur die aan hem vooraf gaat en hem zijn plaats toewijst?
- i. *Ricoeur*: Is de mens een wezen dat geen God is, niet de taal beheerst, maar wel mede de wereld bepaalt?
- j. *Schwaab*: Is de mens een wezen dat zijn brein is?
- k. *Levinas*: Is de mens een wezen dat de ander moet laten zijn die hij is door met die ander een relatie aan te gaan, waarbij het gelaat een cruciale rol speelt?
- l. *Sloterdijk*: Is de mens een wezen dat momenteel de wereld (in het antropoceen, het tijdperk van de mens) zodanig lijkt te beïnvloeden dat hij een monster is geworden?

Volgens Groot blijft alleen als absolute waarheid over, dat de mens een denkend wezen is. “Wat is de mens?” is een dubbelvraag: “Wat maken we van ons zelf?” en “Wat overkomt ons?”. Zelf bewust en al maar beter geïnformeerd, blijven we onzeker over onze eigen inborst.

³⁹

Ron 27 augustus 2019

---

³⁹ Dat lijkt toch sterk op wat *Ricoeur* stelt. Is de mens niet een wezen dat alle, genoemde aspecten in zich draagt?